

К.Д. УШИНСЬКИЙ ПРО ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ВІЛЬНОЇ ГРИ ТА ПРАЦІ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

необхідні подальші дослідження в яких повноцінно і багатогранно були б розкриті механізми проектної, творчо-перетворювальної діяльності та обґрунтовані умови для проектно-творчої самореалізації особистості засобами ергодизайну, для створення і реалізації їх системи уявлень про проектну культуру суспільства. Проте, навіть ті незначні напрацювання які є, дають можливість стверджувати, що ергодизайнерська освіта повинна стати невід'ємною складовою сучасної політехнічної та професійно-трудової підготовки майбутніх учителів трудового навчання.

1. Голобородько В.М. *Ергодизайн: від терміну до стратегії* / В.М. Голобородько // *Технічна естетика і дизайн: Міжвідомчий науково-технічний збірник. Випуск 2.* / Відп. редактор М.І. Яковлев. – К.: Віпол, 2002. – 196 с. – С. 41 – 45.

2. Голобородько В.М. *Ергодизайн. До створення нових методологічних принципів в галузі дизайн-освіти* / В.М. Голобородько // *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв: Збірник наукових праць за редакцією В.Я. Даниленка.* – Харків: ХДАДМ, 2004. – № 5. – 140 с. – С. 13 – 17.

3. ДСТУ 3899-99. *Дизайн і ергономіка: Терміни та визначення. Введ. 2000.04.01. Офіційне видання.* – К.: Держстандарт України, 1999. – 33 с.

4. Прусак В.Ф. *Сучасна дизайнерська освіта: досвід, проблеми* / В.Ф. Прусак // *Діалог культур: Україна у світовому контексті. Художня освіта: Зб. наук. праць / Упоряд. і відп. ред. С.О. Черепанова. Вип. 5.* – Львів: Світ, 2000. – С. 354 – 364.

5. Савін В.М. *Основні напрямки гуманізації дизайн-освіти* / В.М. Савін // *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв: Збірник наукових праць за редакцією В.Я. Даниленка.* – Харків: ХДАДМ, 2005. – № 1. – частина III. – 244 с. – С. 34 – 40.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2011

УДК 371 – 053.2

Ірина Волошанська, кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри мовної та міжкультурної комунікації
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

К.Д. УШИНСЬКИЙ ПРО ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ВІЛЬНОЇ ГРИ ТА ПРАЦІ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті проаналізовано методи вільної гри та праці у навчально-виховному процесі, обґрунтовано педагогічні погляди К. Ушинського на процес формування статусу суб'єктності дитини у навчанні та вихованні, вказано на можливості використання педагогічних ідей ученого щодо використання методів вільної гри та праці у виховному процесі в сучасній вітчизняній педагогічній теорії та практиці.

Ключові слова: методи, гра, суб'єкт, навчання, виховання, вихователь, дитина, діяльність, самостійність.

Літ. 6.

Актуальність дослідження. Однією з важливих і актуальних проблем сьогодення, що прямо стосуються освітнього процесу, є проблема виховання особистості як суб'єкта цього процесу, оскільки людина вільна, самостійна, активна, відповідальна здатна краще творити життєвий простір навколо себе, ніж та, котра надто заангажована суспільними рамками та стереотипами. З огляду на це сьогодні активно йде пошук нових, альтернативних стратегій та концепцій навчання і виховання, які ґрунтуються саме на суб'єкт-суб'єктній взаємодії. Особливо плідно, як доводить наше дослідження, у цій царині педагогічної науки працював К. Ушинський.

У педагогічному доробку вченого яскраво акцентовано увагу на тих особливостях становлення особистості, що вказують на її суб'єктність. Важливим і особливо доцільним

методом виховання дитини як суб'єкта педагог називає гру. Без неї становлення дитини як суб'єкта – немислиме.

Вчений наголошував, що гра – це вільна діяльність дитини; інтерес до гри, а також якість та різноманітність слідів, залишених нею в душі дитини, порівняно із навчанням у перші чотири – п'ять років незрівнянно багатші та більші. У грі формуються всі аспекти дитячої душі, її розум, серце, воля; а також виявляються нахили дитини й відносна сила її душі. Саме тому гра має великий вплив на розвиток дитячих здібностей і нахилів, а отже, і на їх майбутню долю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні педагогічна наука акцентує увагу на діяльнісному, активному компонентів становлення особистості. З огляду на це перед педагогами, філософами та психологами постає першорядна проблема розробки науково

К.Д. УШИНСЬКИЙ ПРО ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ВІЛЬНОЇ ГРИ ТА ПРАЦІ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

обґрунтованого організаційно-методичного забезпечення такого підходу до виховання особистості, який допоможе кожному відчутти себе свідомим та відповідальним суб'єктом освітнього процесу (Г. Ващенко, О. Вишневський, І. Зязюн, В. Кремень, М. Савчин, В. Скотний, О. Сухомлинська та ін.). Однак, незважаючи на численні дослідження теоретико-методологічних і методичних засад демократизації та гуманізації педагогічного процесу, проблеми остаточного визначення і визнання дитини суб'єктом виховання на даний час ще залишаються недостатньо розв'язаними.

Метою статті є проаналізувати методи вільної гри та праці у процесі становлення дитини як суб'єкта виховного процесу, обґрунтувати педагогічні погляди К. Ушинського на процес формування статусу суб'єктності дитини у вихованні, вказати на можливості використання педагогічних ідей ученого у сучасній вітчизняній педагогічній теорії та практиці.

Виклад основного матеріалу.

К. Ушинський, обґрунтовуючи роль та місце ігор у процесі становлення дитини як суб'єкта виховання, вказує, що дитина, на відміну від дорослого, сприймає світ безпосередньо, незважаючи на суспільні чинники, які часто накладають лише негативний відбиток. Вона ще не шукає насолоди від діяльності, а лише захоплюється нею як життєво важливим заняттям: "Дитина сама по собі більш здатна радіти, ніж сумувати, проте якщо ми придивимося до дитячих ігор, то побачимо, що діти, якщо вони ще не зіпсовані, не стільки шукають насолоду у прямому розумінні цього слова, скільки цікавих занять, і дитина щаслива цілком не тоді, коли голосно сміється і очі її блищать захопленням, а тоді, коли вона вся й дуже серйозно захоплена своєю грою або якою-небудь своєю вільно знайденою дитячою справою" [4, 401 – 402]. З огляду на це вихователі повинні дбати про те, щоб дитина максимально довго сприймала діяльність і працю як необхідність, а не лише як насолоду.

Водночас учений наголошує, що гра втрачає своє важливе значення, коли вона перестає бути діяльністю, і притому вільною діяльністю дитини: "Дитина, яку смішать і розважають, не грає, але не грає вона й тоді, коли виконує якусь діяльність за наказом, з бажання догодити старшим та ін. Проте це не позбавляє вихователя можливості мати великий вплив на гру дитини, навчаючи її ігор, добираючи їй для цього товаришів, даючи їй ідеї гри, які вже сама дитина переробить своєю увагою, даючи їй засоби для виконання її невинних

фантазій, припиняючи гру, якщо вона шкідливо впливає на дитину" [4, 403].

Вчений настільки високо оцінює гру у житті дитини, вважаючи її найважливішою умовою розвитку у дитячому віці, що виводить термін і закон, які відображають справжню їх діяльно-активну сутність, називаючи дитячі заняття "грою-роботою": "Дитина, яка працює з такою насолодою, що не відрізняє гри від роботи і терпляче переносить злигодні, а іноді навіть і значні страждання заради своєї гри-роботи, показує нам ясно, що основний закон людської природи є вільна праця – і як зіпсовані і природи, і поняття тих, хто дивиться на неї не як на життя, а як на тягар у житті й хотів би жити без праці, тобто зберегти життя без серцевини життя" [4, 404]. Учений вказував, якщо виховання хоче щастя людині, воно повинно "виховувати її не для щастя, а готувати до праці життя... Виховання повинно розвинути в людині звичку та любов до праці; воно повинно дати їй можливість відшукати для себе працю в житті... Виховання повинно не лише розвинути розум людини і дати їй відомий обсяг відомостей, а й запалити в ній бажання до серйозної праці, без якої життя її не може бути ні гідне, ні щасливе" [1, 37 – 38]. Завдяки грі у дитини розвивається така важлива риса характеру, як самостійність.

Гра, звичайно, рідко відбувається без такого важливого засобу, як іграшка. У педагогічному доробку К. Ушинського знаходимо детальне дослідження її впливу на процес формування дитини як суб'єкта діяльності; вчений визначив певні вимоги до іграшки, які дають можливість дитині максимально реалізувати свої вміння, розвинути уяву і фантазію: "В іграх дитини можна помітити ще й іншу особливість: діти не люблять іграшок нерушливих, закінчених, добре оздоблених, яких вони не можуть змінити за своєю фантазією; дитині подобається саме жвавий рух уявлень у її голові, і вона хоче, щоб іграшки її хоч якоюсь мірою відповідали асоціаціям її уяви... Перекинутий стілець – це човен або коляска; поставлений на ноги, він є конем або столом. Клаптик картону для неї то будинок, то шафа, то екіпаж – усе, що дитина хоче. Ось чому найкраща іграшка для дитини та, яку вона може змінювати найрізноманітнішим чином, і ось чому Жан-Поль Ріхтер говорить, що для маленьких дітей найкраща іграшка – купа піску" [4, 294].

Гру, вільну діяльність, навчання і спілкування К. Ушинський називає особливо важливими чинниками виховання на шляху до досягнення мети – вільного, демократичного виховання:

К.Д. УШИНСЬКИЙ ПРО ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ВІЛЬНОЇ ГРИ ТА ПРАЦІ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

“Якщо всі ці чотири діячі – ігри, робота, навчання і, нарешті, саме шкільне або сімейне життя дитини – спрямовані до однієї і тієї самої мети вивести людину на шлях вільної улюбленої праці, поставивши її вище від насолод і страждань, так, щоб на користування першими вона дивилася як на прикрасу головного, насолоду відпочинку, а на другі – як на прикрі перешкоди, які треба подолати, щоб працювати; якщо, говоримо ми, до цієї мети будуть спрямовані всі виховні сили, то вона не може не бути досягнута, бо досягти її означає тільки дати можливість правильно, не відхиляючись у сторони, розвинути природній основі душі” [4, 406].

К. Ушинський вважав, що найзвичайнішим станом дитини є уважне заняття, і вона радіє або сумує здебільшого тоді, коли передбачає цікаве для себе заняття або тоді, коли воно чомусь їй не вдається. Повага до дитячих емоцій, на думку педагога, повинна бути обов'язковим елементом здорового психологічного клімату у взаємодії вихователя й вихованця. Педагог повинен керуватися принципом активності та природовідповідності, щоб дитина більше знаходила щастя в діяльності, ніж прагнула до насолод. “Не треба забувати, – наголошує вчений – що гра, в якій самостійно працює дитяча душа, є такою ж діяльністю для дитини, і педагог повинен пам'ятати: дитина має більше втішатися тим, що вона зробила сама, ніж тим, що їй подаровано. Гра, як справедливо говорить Ф. Бенеке, а з ним погоджується й К. Ушинський, має надзвичайно важливе і складне значення в душевному розвитку дитини, навіть значно більше, ніж початкове навчання” [4, 402].

Без гри неможливе становлення дитини як суб'єкта, а тому втручання дорослих у дитячі ігри повинно бути особливо обережним і виваженим: “Гра тому і є грою, що вона самостійна для дитини; а через те будь-яке втручання дорослого у гру позбавляє її справжньої формуючої сили. Дорослі можуть тільки так впливати на гру, не руйнуючи в ній характеру гри, а саме, постачати матеріал для будівель, якими вже самостійно займається сама дитина. Але не слід думати, що цей матеріал весь можна купити в іграшковій крамниці. Ви купите для дитини світлий і гарний будинок, а вона зробить з нього тюрму; ви купите для неї ляльок – селян і селянок, а вона вишикує їх у ряди солдатів; ви купите для неї гарненького хлопчика, а вона почне його бити; вона буде переробляти і перебудовувати куплені вами іграшки не за їх значенням, а за тими елементами, які впливатимуться в неї з навколишнього життя, – і ось саме про цей матеріал повинні найбільше дбати батьки й вихователі” [4, 300].

Педагог вважав гру для дитини дійсністю, і дійсністю, значно цікавішою від навколишньої: “Цікавіша вона для дитини саме тому, що зрозуміліша, а зрозуміліша вона їй тому, що почасти є її власним витвором. У грі дитина живе, і сліди цього життя глибше лишаються в ній, ніж сліди справжнього життя, в яке вона не могла ще ввійти за складністю його явищ та інтересів” [4, 299]. Детальні спостереження та дослідження гри як провідного виду діяльності дитини дали вченому змогу сформулювати цікаві і незаперечні висновки щодо цінності ігрової діяльності дитини: “У справжньому житті дитина не більше, як дитина, істота, що не має ще ніякої самостійності, яку сліпо і безтурботно тягне за собою течія життя; а в грі дитина, вже дозріваюча людина, пробує свої сили і самостійно керує своїми ж витворами. Ось чому Бенеке цілком справедливо зауважує, що “в першому віці гра має куди більше значення в розвитку дитини, ніж навчання” [4, 299].

Вільна дитяча гра є самостійною діяльністю дитини, яку К. Ушинський вважав важливою умовою для становлення особистості, вказуючи, що вихователю повинен, якщо можливо, вести справу так, щоб дитина більше знаходила щастя в діяльності, ніж прагнула до насолод, причому не треба забувати, що гра, в якій самостійно працює дитяча душа, є теж діяльністю для дитини і щоб вона більше втішалася тим, що вона сама зробила, ніж тим, що їй подаровано [4, 402].

У педагогічному доробку К. Ушинського поряд із значенням гри у процесі виховання дитини суб'єктом цього процесу, важливою є ідея про особливу важливість дитинства у житті людини. Вчений наголошує на винятковому значенні дитячого світу для майбутнього дорослого життя і вказує на помилки дорослих щодо розуміння цих процесів: “Педагоги часто забували, що дитина не тільки готується жити, а що вона вже живе та що це життя має свої права й свої потреби; ...в житті дитини ігри становлять те саме, що для дорослої людини будь-яка так звана серйозна діяльність” [4, 115].

Найоптимальнішим шляхом виховання дитини в ролі суб'єкта К. Ушинський вважав розвиток у ній прагнення до свободи. Для повного і вичерпного розуміння власне дефініції “свобода” вчений на сторінках праць дає детальну її характеристику: “Під словом же свобода у точному смислі слід розуміти відсутність перешкод у тій сфері, в якій у даний момент обертається наша воля, і якщо ми говоримо, що людина любить свободу, то виражаємо цим лише те, що вона не любить утисків своєї волі. А філософський термін “свобода волі”, якщо він

К.Д. УШИНСЬКИЙ ПРО ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ВІЛЬНОЇ ГРИ ТА ПРАЦІ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

потрібний, слід замінити словами “свобода душі”, бо цим терміном ми хочемо зазначити, що душа, не керуючись нічим, може вибирати між мотивами своїх вчинків, тобто між своїми бажаннями або своєю ж волею, яка формується” [3, 492].

Учений доводить, що людині притаманне вроджене прагнення до свободи, яке виявляється ще з дитинства, при перших спробах обмежити пелюшками її довільні рухи. І. Кант, на якого посилається К. Ушинський, також визнає людське прагнення до свободи вродженим і називає його “найсильнішим з усіх природних нахилів людини” [3, 492].

Ще одним особливо важливим компонентом істинно демократичного виховання К. Ушинський називає свободу волі, яку можна виховати у вільній грі. Висвітленню цього питання вчений присвятив чимало місця на сторінках своїх праць, де він прагне визначити головні механізми розвитку свободи волі і вказати на умови її становлення: “Джерело цієї свободи в розсудливому процесі людини міститься у свободі її душі, а джерело свободи її душі – у її самосвідомості; бо вільну волю, як це ми побачимо згодом, може мати тільки та істота, яка має здатність не лише хотіти, а й усвідомлювати свій духовний акт бажання: лише за цієї умови ми можемо прогностувати нашому бажанню” [2, 125 – 126].

Вчений чітко визначає параметри і характер дитячої діяльності: “Дитина, яка працює з такою насолодою, що не відрізняє гри від роботи і терпляче переносить злигодні, а іноді навіть і значні страждання заради своєї гри-роботи, показує нам ясно, що основний закон людської природи є вільна праця” [4, 404].

Найважливішим виховним інститутом суспільства К. Ушинський завжди вважав сім'ю і стверджував, що турбота про привчання дитини до самостійної діяльності повинні починатися вже у сім'ї. З цією метою слід привчати дитину якомога раніше обходитися без слуг і сторонньої допомоги, взявши собі за правило прекрасні слова шиллерівського Телля, коли він на прохання сина полагодити йому зіпсований лук відповідає: “Ich – nichts. Eine rechte Schutze hilft sich selber. (“Я? – ні. Найкраща допомога – допоможи собі сам”. – І.В.)”. Усе, що дитина може зробити сама, вона повинна сама зробити, і вона звикне знаходити в цьому велике задоволення, а головне – виховає в собі не фальшиве, а справжнє почуття незалежності, яке, як ми бачили, все ґрунтується на особистій праці, спирається на упевненість у своїх силах; ...відкрити людині можливість відшукати таку нескінченну і безмежну душевну

діяльність, яка була б спроможна задовольнити цілком і завжди прогресивно зростаючу вимогу душі, і друга – підготувати її достатньо до такої діяльності” [4, 388].

Висновок. Аналіз спадщини К. Ушинського доводить, що вчений був істинним прихильником педагогіки партнерства, а використання методів вільної гри та праці є особливо важливим у процесі виховання дитини на суб'єкт-суб'єктних засадах, сприяючи формуванню сильного характеру та відповідальної поведінки, волі, наполегливості, ініціативи, здатності долати труднощі тощо.

1. Струминский В.Я. Проблема воспитания в педагогической системе К.Д. Ушинского / В.Я. Струминский // К.Д. Ушинский. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. / Под ред. члена-корреспондента АПН проф. В.Я. Струминского. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1953. – Т. 1. – С. 7 – 52.

2. Ушинский К.Д. Материалы к третьему тому “Педагогической антропологии” / К.Д. Ушинский // К.Д. Ушинский. Собрание сочинений: В 11 т. / Редкол. А.М. Еголин (главный редактор), Е.Н. Медынский и В.Я. Струминский. – М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1952. – Т. 10. – С. 53 – 622.

3. Ушинский К.Д. Психологические основы воспитания / К.Д. Ушинский // К.Д. Ушинский. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. / Под ред. члена-корреспондента Академии педагогических наук проф. В.Я. Струминского. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1953. – Т.1. – С. 347 – 520.

4. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К.Д. Ушинський // К.Д. Ушинський. Вибрані педагогічні твори: У 2 т. Пер. з рос. / Редкол.: В.М. Столетов (голова) та інші. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. 1 – С. 192 – 471.

5. Ушинський К.Д. Праця в її психічному і виховному значенні / К.Д. Ушинський // К.Д. Ушинський. Вибрані педагогічні твори: У 2 т. Пер. з рос. / Редкол.: В.М. Столетов (голова) та інші. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. 1. – С. 104 – 120.

6. Чернышев В.И. К литературно-педагогической деятельности К.Д. Ушинского / В.И. Чернышев // Рус. школа. – 1910. – Т. 3. – № 12. – С. 130 – 147.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2011